

Жарко Требјешанин,
Факултет за економију, финансије и администрацију,
Београд

ФРОЈДОВ ПОЈАМ ЕРОСА И ЊЕГОВ ЗНАЧАЈ ЗА ПСИХОАНАЛИЗУ (ФУНДАМЕНТАЛНУ И ПРИМЕЊЕНУ)

Žarko Trebješanin,
Faculty of Economics, Finances, and Administration, Belgrade

Freud's Notion of Eros and its Significance for Psychoanalysis (Fundamental and Applied)

Abstract: According to Freud's dual instinct theory (1920), Eros is one of a pair of antagonistic instincts (the other is the death instinct). Eros unites the instincts of self-preservation of the individual as well as the instincts of the preservation of the species (sexual instincts). The goal of Eros is the renewal, maintenance and multiplication of life. It represents the basis not only of marriage and family, but of every social community and culture. It is constantly mixed with the death instinct, whose action neutralises and creates alloys such as masochism, sadism, "fatal love", fate neurosis, etc. The struggle between Eros and the death instinct is the most important content of life in general, and the development of culture is actually humanity's struggle for life. Eros is a powerful force that opposes hatred, violence, cruelty and all forms of mass aggressiveness, says Freud (1933).

Keywords: Sigmund Freud, Eros, second theory of instincts, narcissism, sexual drive, culture

Апстракт: Према другој Фројдовој теорији нагона (1920), Ерос је један из пара антагонистичких нагона (други је нагон смрти). Ерос обједињује нагоне самоодржања индивидуе тако и нагоне одржања врсте (сексуалне нагоне). Циљ ероса је обнављање, одржање и увећање живота. Он представља основу не само брака и породице, већ сваке социјалне заједнице и културе. Непрестано се меша с нагоном смрти, чије дејство неутралише и ствара легуре као што су мазохизам, садизам, „кобна љубав”, неуроза судбине итд. Борба ероса и нагона смрти је најбитнији садржај живота уопште, а развој културе је заправо борба човечанства за живот. Ерос је моћна сила која се супротставља мржњи, насиљу, окрутности и свим видовима масовне агресивности, каже Фројд (1933).

Кључне речи: Сигмунд Фројд, ерос, друга теорија нагона, нарцизам, сексуални нагон, култура

Са Фројдовим заснивањем теорије *нарцизма*¹, *ио којој сексуални нагон може бити везан и за еџо*, првобитна супротност између овог нагона и *нагона еџа* (љубав и глад) постаје неодговарајућа и нестаје, с обзиром да су то само два облика истог (сексуалног) нагона који се може јавити као либидо усмерен на објекте (*објекти либидо*) или као повучен у властити еџо (*нарцистички либидо*). Пошто је на овај начин прва дуалистичка теорија нагона доведена у питање, Фројд гради нову, другу дуалистичку теорију, у којој је још оштрија, радикалнија подела на нагон живота и нагон смрти.

Полазећи од појма силе која делује у живој материји, Фројд је у делу *С оне стране принципа задовољства*, постулирао постојање две антагонистичке врсте нагона и то „оних који оно што је живо хоће да одведу смрти /нагони смрти/” и њима супротних, „који стално изнова теже и постижу обнављање живота /нагони живота/”.² Према Фројдовој другој теорији нагона *Ерос* је један из пара вечито супротстављених пранагона.

Нагон животи или *Ерос* обједињује нагоне самоодржања и нагоне одржања врсте, нарцистички и објектни либидо, који се заједно супротстављају *нагону смрти*, односно нагонима за саморазарањем и разарањем, чији је циљ смрт, повратак у неорганско стање. „Опозицију двеју врста нагона можемо да заменимо поларитетом љубави и мржње.”³ Ово Фројдово дуалистичко схватање основних покретача у људској природи, подсећа на мишљење античког мислиоца Емпедокла, који је давно указао на значај бесмртне, вечите, космичке борбе између силе свеуједињујуће љубави и силе сверазједињујуће, раздируће мржње/непријатељства, које владају читавим универзумом.

Два гигантска нагона непрестано су у интеракцији, у дијалектичком односу, који омогућава и одржава животну динамику. Нагони смрти журе напред, каже Фројд, журећи да што пре стигну до крајњег циља – смрти, док нагони живота, на одређеној тачки тог пута застану и враћају се назад како би на тај начин продужили путовање ка неизбежном крају. Нагони смрти теже да што пре окончају, прекину живот, док нагони живота настоје да упркос ометању наставе и што дуже продуже живот.⁴

1 Изворни *нарцизам* је прадавно стање „у коме је либидо испуњавао сопствено Ја и њега узимао за објекат. Овакво стање могло се назвати ‘нарцизмом’ или вољење самог себе. /.../ овакво стање у ствари никада потпуно не ишчезава; у току читавог живота Ја остаје велики резервоар либидо из којег се врши инвестирање објеката и у који либидо може поново да се враћа. Нарцистички либидо претвара се дакле стално у либидо објекта и обрнуто”. Sigmund Freud, *Autobiografija*, *Odabrana dela Sigmunda Freuda* – ODSF, tom 8 (Novi Sad: Matica srpska, 1984 [1925]), 61.

2 Sigmund Freud, *Nelagodnost u kulturi*, ODSF, tom 5 (Novi Sad: Matica srpska, 1984 [1930]), 309.

3 Sigmund Freud, *Ja i Ono*, у: Idem, *Psihologija mase i analiza ega* (Beograd: Fedon, 2006 [1921]), 107.

4 Sigmund Freud, *S one strane principa zadovoljstva* (Novi Sad: Svetovi, 1994 [1920]), 42.

Појам Ероса, његова природа, циљ и карактеристике

У грчкој митологији се *Ерос* (*Ероџ*), „најлепши међу бесмртним боговима”,⁵ најчешће схвата као божанство које персонификује и слави телесну, чулну љубав. Од њега нам, каже Хесиод, „удови клону, јер бозима свима и људ’ма / он надјачава срце у груд’ма и разумну вољу”. Ерос је моћни бог љубави, пријатељства, који влада читавом природом. У древној Грчкој владао је култ Ероса, а у његову част приношене су жртве и организоване свечаности зване еротиде. Ерос је био и бог утешитељ, који је лечио тугу, па су се отуда на многим надгробним споменицима налазили кипови овог бога.⁶

Ерос је у митологији, филозофији, књижевности и ликовној уметности представа љубави и пожуде, симбол страсти која подједнако обузима богове и људе, неодољива сила која их нагони да успостављају међусобне интимне, „складне и опасне односе” који својим дејством обнављају и „продужују живот космоса.”⁷

Заправо у грчкој митологији постоји не један, него *два Ероса*: први је старији, опеван у најдревнијим митовима, и то је првонастали, самостворени, самоникли бог, један од оних који су постали у најстарије митско време, када су из Хаоса, настали Геја (Земља) и Тартар (мрачно подземље); други, млађи, је, по каснијим митовима, син Афродите, богиње љубави и Ареса, бога сировог насиља и рата.

За Платона, који је у *Гозби*, служећи се гласом Аристофана, наглашавао Еросову божанску сједињујућу, саборну природу, Ерос је персонификација животне силе, љубави и сексуалности, која стреми ка повратку изворној, човековој првобитној целовитости. Вољом Зевса раздвојене половине некада целовитог, андроидног бића чезну да се поново саставе, уједине. Међутим, по речима Платонове пророчице Дијатеме (коју у својој беседи тумачи Сократ), Ерос, син Пора (обиља) и Пеније (оскудице), је нека врста демона, медијатора између бесмртних богова и смртних људи, између небеског и земаљског света.⁸ Тајна љубави је чежња за вечношћу, стремљење човека да се одупре рушилачком току времена. Гоњен страхом од смрти, човек у љубави оживљава себе у другом бићу. Љубав је, дакле, одговор на изазов вечности који произлази из чињенице човекове слабости, крхкости, непостојаности и смртности. Она омогућава достизање ванвременог, божанског постојања као потпуног, целовитог индивидуалног бића. Платон говори о чулној, те-

5 Hesiod, *Postanak bogova / Homerove himne* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1975), 12.

6 В. И. Овчаренко, s. v. “Эрос”, у: П. С. Гуревич (ed.), *Психоанализ: Энциклопедия* (Москва, 1998).

7 Žil Ernst, „Eros i Tanatos – prava ili lažna književna braća”, u *Smrt, nasilje i seksualnost*, biblioteka 20. vek (Beograd: Plato, 1991).

8 Platon, *Gozba ili o ljubavi* (Beograd: Rad, 1964), 46–47.

лесној страни љубави Ероса, али превасходно наглашава његов *духовни аспект*, више облике љубави, особене само за човека, као што су љубав ка науци, сазнању, уметности, лепоти као и усмереност ка бесмртности и добру.⁹

По Фројду, који је, после Платона, од свих мислилаца и психолога, најтемељније и најпроницљивије писао о овом нагону,¹⁰ Ерос је „љубав у најширем смислу речи”, што подразумева и ону *телесну, чулну и ону нежну, бесћелесну, романтичну*. Ово проширено психоаналитичко схватање речи „љубав” сасвим одговара Платоновом Еросу и љубави коју слави апостол Павле, каже творац психоанализе.¹¹

Нагон живота или Ерос обједињује све нагоне *најоне самоодржања* индивидуе (глад, жеђ, нагоне ега), с једне стране, и *сексуалне најоне* (теже одржању врсте), с друге. Он непрестано настоји да усложњава (стварањем све сложених целина од делова живе материје) и да одржава живот. Његов главни циљ је, укратко, „сједињавање и везивање.”¹²

Ерос се, дакле, односи како на „прави неспутани сексуални нагон”, тако и на његове изданке настале *сублимацијом* ових сирових нагонских побуда.¹³ По Фројду сви видови љубави, романтична, духовна, пријатељска, родитељска, љубав према себи самоме, љубав према Богу, према вођи, као и разноврсне везаности за објекте (апстрактне идеје, људе, ствари итд.) заправо су изданци телесне, сексуалне љубави, односно либида и, у крајњој линији, имају своју органску, физиолошку основу. *Најон животиња* има свој биолошки корен на нивоу репродуктивних, пол-

9 П. С. Гуревич, *op. cit.*, 567.

10 Сигмунд Фројд је, како оцењује један аналитичар, „након Платона, највећи мислилац љубави“, који је успео да повеже духовну и телесну љубавну страст. K. Luis, „Sigmund Freud i kontraseksualnost: etiologija i patologija”, u *Sigmund Freud – kritičke evaluacije*, ur. Dejan Aničić (Loznica: Karpos, 2006), 95.

11 Занимљиво је да је Фројд за реч „љубав” у том широком смислу, упорно и пркосно користио термин *либидо*, односно *сексуални најон*, а не *ерос*, што је наишло на велике отпоре у стручној и широј јавности. Црвена марама за критичаре био је израз *сексуални најони*. Ево шта он сам о томе каже: „Већина ‘образованих’ људи сматрала је тај назив увредом и осветила се тако што је психоанализи приговорила за ‘пансексуализам’. Ко сексуалност сматра нечим срамним и понижавајућим за људску природу, може слободно да се послужи отменијим изразима *еросом* и *ерошником*. Могао сам и сам, од самог почетка, тако да поступим, и на тај бих начин избегао многе сукобе. Али нисам то желео, јер ја не волим да попуштам плашљивости. Никад не знаш куда ће те тај пут одвести; испрва попушташ у речима, а онда, мало-помало и у суштини.” Sigmund Freud, *Психологија масе и анализа ега*, u: Idem, *Психологија масе и анализа ега. Izabrani spisi* (Beograd: Fedon, 2006), 154. Фројд је избегавао да (израз сексуални нагон замени *еросом*, јер је то схватао као еуфемизам којим се избегава право, „незгодно” име нагона и јер конотативно значење *ероса* упућује на „више”, сублиминије изданке сирове сексуалности: v. Jean Laplanche, Jean-Bertrand Pontalis, *Rječnik psihoanalize* (Zagreb: Matica hrvatska, 1992), 73–74.

12 Sigmund Freud, “An Outline of Psychoanalysis”, SE, Vol. 23 (London: The Hogarth Press, 1987 [1940 (1938)]).

13 Sigmund Freud, *Ја и Оно*, u: Idem, *Психологија масе и анализа ега* (Beograd: Fedon, 2006 [1923]), 104.

них хелија, које теже да се споје, да створе нови живот и да тако наставе свој живот у бескрајном ланцу репродукција, што представља неку врсту бесмртности, сматра Фројд.

Два моћна, супротстављена нагона често се сукобљавају, *боре* један против другог, али се некада и *стайају*, сједињују, преплићу и везују један за други. Не треба заборавити да је по каснијим митовима Ерос син Ареса и Афродите, што указује на блиску везу деструкције и љубави. Ерос се непрестано меша с нагоном смрти, чије дејство неутралише и ствара легуре као што су амбиваленција, мазохизам, садизам, фатална, „кобна љубав” итд.¹⁴ Љубав је тесно повезана и са смрћу. „Избацивање сексуалних супстанци у сексуалном чину одговара донекле раздвајању *семе* и *кличне плазме*. Отуд сличност стања које следи након потпуног сексуалног задовољења са *умирањем*, а отуд и *поклапање*, код нижих животиња, смрти и са *чином копулације*.”¹⁵

Појава *амбиваленције* је резултат спајања нагона, које није изведено до краја. Љубав, еротска страст се често претвара у мржњу и деструкцију, а *страсна мржња* у љубав, као што могу постојати и истовремено у стању амбиваленције. *Садизам* је перверзија која је производ осамостаљивања садистичке компоненте сексуалног нагона.¹⁶ Блискост љубави и *мржње* потиче отуд што оба ова осећања настају из истог корена и налазе се измешана у оним раним (пред)ступњевима љубави (прождирућа, садистичка).

Вечна, дивовска борба Ероса и нагона смрти је темељ и најбитнији садржај психичког живота и живота уопште. Ова борба гиганата, „борба људског рода за живот” током живота води се с променљивим успехом главних актера, али, по природи ствари, у крајњој линији, резултат, крајњи исход се зна. Победник је увек неумитно нагон смрти и деструкције.

Теоријски проблем са Еросом је што се у новој теорији нагона као битна одлика нагона сматра *конзервативносћ*, што одговора природи нагона смрти, али не и нагону живота. Није логично да из исте чињенице, да се живот некада давно развио из неорганске материје, изводи и закључак да је *нагон смрти* конзервативан јер *смера враћању* органске материје у ово првобитно, неорганско, *беживојно* стање (смрт), али и закључак да је и њему потпуно супротан нагон – *нагон живој* конзервативан јер тежи да се врати у стање првобитног *живој*! Оба нагона су конзервативна по својој природи, „пошто теже да поново успоставе стање разорено настанком живота”, каже Фројд.¹⁷

14 Фројд сматра „да у садизму и мазохизму имамо два одлична примера мешања обе врсте нагона, Ероса са агесијом. Наша претпоставка је да је овакав однос модел и да се све нагонске тенденције које можемо да изучавамо састоје од таквих мешавина или легура обеју врста нагона” Sigmund Freud, *Nova predavanja za uvodjenje u psihoanalizu*, ODSF, tom 8 (Novi Sad: Matica srpska, 1984 [1933]), 199.

15 Sigmund Freud, *Ja i Ono*, 112.

16 *Ibid*, 105–106.

17 Ову своју парадоксалну и проблематичну тврдњу он крунише закључком: „Настанак живота био би, дакле, узрок даљем живљењу и у исти мах стремљењу смрти; а

Значај појма Ероса за фундаменталну психоанализу: самозаљубљеност, заљубљеност и љубав

Појам Ероса користан је као темељ за разумевање различитих емоционалних стања и афективних веза попут *заљубљености*, *самозаљубљености* (*нарцизма*) и *љубави*, као и њихових међусобних сложених динамичких односа.

Фројд језгровито дефинише стање *заљубљености* као преображај енергије Ероса, односно „преливање */a flowing-over/ еја либиди* на објект.”¹⁸ У заљубљености, јавља се архаично океанско осећање стопљености с обожавањем особом. „На врхунцу заљубљености чини се да граница између Ја и објекта ишчезава. Не базирајући се на чулне доказе, заљубљени сматра да су Ја и Ти једно и спреман је да се понаша као да је тако.”¹⁹

Главне *карактеристике* заљубљености су: прецењивање вољене особе, стапање алтруизма и еротског запоседања објекта, уздизање обожавањем објекта до бестелесног идеала и умањивање своје личности у односу на њега („Ја нисам ништа, вољени објект је све”). Код заљубљене особе долази до сузбијања телесне љубави и развоја нежности (*сексуалности за зајреченим циљем*). Због потискивања чулне стране, настаје илузија да је вољена особа, бестелесно, искључиво душевно и духовно створење.²⁰

Појам *љубави* видели смо у великој мери одговора појму *Ероса*. „Немарно употребљавање речи ‘љубав’ у говору има своје генетско оправдање. Љубављу називамо везу између мушкарца и жене који су на основу својих сексуалних потреба засновали породицу, али, такође, и позитивна осећања између родитеља и деце, браће и сестара у породици, иако такву везу морамо да опишемо као *љубав са зајреченим циљем*, као нежност. Љубав са *запреченим циљем* је првобитно такође била потпуно чулна и још увек је таква у човековом несвесном.”²¹ Обе те љубави, телесна и са *запреченим циљем*, имају своје објекте и изван породице и тако се успостављају нове емоционално-социјалне везе међу људима. „Генитална љубав води оснивању нових породица, а она са *запреченим циљем* успостављању пријатељства, што постаје важно у односу на културу, јер су та пријатељства слободна од извесних ограничења гениталне љубави, нпр. од њене искључивости.”²²

сам живот био би борба и компромис између тих двеју тежња. Питање о пореклу живота остало би космолошко питање; а на питање о сврси живота одоговорило би се дуалистички.” Sigmund Frojd, *Ја и Оно* [1923], у S. Frojd, *Психологија масе и анализа ега* (Feldon, 2006).

18 Sigmund Freud, “On Narcissism: an Introduction”, *Collected Papers – CP, Vol. 4* (London: Hogarth Press, 1971 [1914]), 99.

19 Sigmund Frojd, *Nelagodnost u kulturi*, 265.

20 Sigmund Frojd, *Психологија масе и анализа ега*.

21 Sigmund Frojd, *Nelagodnost u kulturi*, 308.

22 *Ibid*, 309.

Љубав означава и обухвата различите њене облике и врсте: телесну и бестелесну; инфантилну и зрелу; нормалну и абнормалну; родитељску и партнерску; хомосексуалну и хетеросексуалну. По мишљењу Пола Дила, Ерос је божанство полности у целини, „како у приземном, тако и оплемењеном облику.”²³

Мајчина љубав, као и љубав детета према мајци има важну улогу у душевном развоју детета и формирању личности. Дете у овом дијадном, битном односу са мајком учи да воли и стиче осећање да је вољено и вредно биће. За душевно развијену, зрелу личност једна од битних карактеристика је да је у стању да воли. Љубав је примарно нарцистичка, тек постепено се развија љубав према објектима и алтруистичка љубав. Развој еротског нагона прелази пут од аутоеротске, инфантилне, парцијалне, преко многих прелазних облика, до зреле, гениталне, целовите, несебичне љубави усмерене на објект супротног пола, изван круга породице.

Према Фројду, еротска, полна љубав пружа човеку доживљај највишег и најпотпунијег задовољства и представља *праузор сваке среће*. Па ипак, запажа Фројд, човек не тражи своју срећу према овом обрасцу, на том извору, јер тај пут има својих опасности. „Никада нисмо слабије заштићени од патње него када волимо, никад беспомоћније несрећни него када изгубимо вољени објект или његову љубав”, пише Фројд у *Непалагодности у култури*. Љубав је, дакле, по његовом мишљењу, праузор највеће среће, али и највеће несреће.

Значај Ероса за примењену психоанализу: нелагодност и потискивање Ероса у култури, борба против насиља и рата

Пошто по својој природи Ерос тежи стварању и повезивању јединица живота у све веће целине, као и њиховом очувању, он је психолошка, нагонска основа не само брака и породице, већ сваке социјалне заједнице, друштва и културе.²⁴

Ерос и култура могу бити у синергијском, али и антагонистичком односу. У почетку љубав у виду нежности („љубав са запреченим циљем”) и пријатељства помажу учвршћивању и ширењу различитих социјалних веза међу појединцима и групама, као и унапређењу културе. „Али у току развоја однос љубави према култури губи своју једносмисленост. С једне стране љубав се супротставља интересима културе, а с друге стране култура угрожава љубав осетним ограничењима.”²⁵

23 Pol Dil, *Simbolika u grčkoj mitologiji* (Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1991), 137.

24 По Фројду (*Непалагодности у култури*, 1930) култура је „процес у служби Ероса и тежи да сакупи издвојене појединце а касније породице, племена, народе, нације у велике целине (...) Људске масе мора да су међусобно повезане либидинозним везама.”

25 Sigmund Freud, *Nelagodnost u kulturi*, 309.

Сигмунд Фројд је као практичар увидео да друштво и култура својим лицемерним и строгим викторијанским моралом сурово тера појединца да потискује властиту сексуалност не водећи при томе рачуна о његовим способностима да то лишаваче нагона поднесе, не хајући за његово ментално здравље. Он рано открива „да је култура у целини изграђена на гушењу нагона” (оно што ће двадесетак година касније назвати „нелагодношћу у култури”) и као психотерапеут ставља се на страну несрећног појединца: „Искуство нас учи да за већину људи постоје границе преко којих њихова конституција не може следити културне захтеве. Сви који хоће да буду племенитији него што то допушта њихова конституција, западају у неурозу, они би се осећали боље када би било могуће да буду рђавији.”²⁶ Још оштрије о „моралу” говори Фројд у *Уводу у психоанализу*, где експлицитно каже да он као психоаналитичар не може да брани конвенционални сексуални морал нити да високо цени то како наша култура решава проблем човекове сексуалности: „Ми можемо друштву лепо рачуном показати да то што оно назива својим моралом стаје више жртава него што само вреди, и да његово поступање нити почива на истинитости нити сведочи о мудрости.”²⁷ Да би се учврстиле и ојачале социјалне везе, култура ограничава, сузбијаи потискује моћни сирови сексуални нагон и фаворизује „љубав са запреченим циљем”.

Осим тога, уколико појединац у културу улаже више Ероса, то му остаје мање за љубав према партнеру и породици. „Све што утроши у културне сврхе, он највећим делом одузима од жене и сексуалног живота.”²⁸ Супротстављеност, непријатељски однос сексуалности и културе, пише Фројд, „тумачимо тиме што је љубав однос између две особе, где је трећа сувишна или смета, а култура почива на везама између већег броја људи. На врхунцу љубавног односа не преостаје интересовање за околни свет. Љубавни пар је довољан самом себи.”²⁹

Савремени људи су забринути, узнемирени и уплашени, пише Фројд, јер су свесни да им је познавање природних закона омогућило технички моћно, разорно оружје којим могу да се међусобно истребе. У корену масовне агресивности, револуција и ратова, лежи неискорењива агресивност. Фројдова теза, која има далекосежне антрополошке и друштвене импликације, гласи да човеково деструктивно понашање није стечено, научено понашање, већ резултат примарне нагонске потребе, тј. урођене *агресивности*, која је изданак нагона смрти. Он сматра да су велики и крвави сукоби људских заједница, верских групација и држава готово неизбежни, пошто је људска агресивност генетски детерминиса-

26 Sigmund Freud, “‘Kulturni’ seksualni moral i moderna neurotičnost”, у: Sigmund Freud, *Antropološki eseji*, прir. Ж. Требјешанин (Београд: Просвета, 2006 [1908]), 98.

27 Sigmund Freud, *Uvod u psihoanalizu* (Novi Sad: Matica srpska, 1984 [1917]), 406.

28 Freud, *Nelagodnost u kulturi*, 310.

29 *Ibid*, 314.

на и неуништива. У свом писму „Чему рат?” (1932), упућеном Ајнштајну, Фројд један од главних мотива за рат налази у човековој урођеној склоности ка злу и деструкцији која је изведена из *нагона смрти*.

Ако рат и не може да се потпуно искорени, а оно макар могу да се смање могућности за његово избијање. У складу са својом психоаналитичком дијагнозом рата Фројд нуди и неке превентивне мере и терапију. У помоћ против нагона деструкције Фројд призива онај други нагон из пара нагона, а то је *Ерос*, нагон живота. То је разумљиво јер Ерос је она моћна животна сила која може да се *суйројисстави мржњи, насиљу, окривљеношћу* свим видовима разуларене масовне агресивности,³⁰ пише Фројд у свом чувеном писму Ајнштајну посвећеном психоанализи рата.³¹ Све оно што људе повезује путем симпатије, чулних веза, пријатељства и љубави опире се рату, насиљу и деструкцији. Даље, човекова способност *идентификације* и саосећања са својим ближњима други је лек против рата. Трећи лек за злоћудну агресивност је *сублимација* агресивних нагона (замена првобитног примитивног циља другим, социјално прихватљивим). И, најзад, људски разум је највећа брана мржњи која доводи до грозота рата. Човеков разум као и све оно што ради за развој културе, најважније су полуге у борби против рата.

Ерос, дакле, несумњиво има своју важну улогу као делотворно психолошко средство за обуздавање деструктивности и спречавање избијања рата. „Надајмо се да ће онај други из пара ‘небеских сила’, вечни Ерос, учинити све да изађе као победник из борбе са својим такође бесмртним противником. Али ко може предвидети успех и исход”. Овим не баш утешним речима Фројд завршава своју студију *Неплатодности у култури*.

Библиографија

- Dil, Pol, *Simbolika u grčkoj mitologiji* (Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1991).
- Ernst, Žil, „Eros i Tanatos – prava ili lažna književna braća”, u: *Smrt, nasilje i seksualnost*, biblioteka 20. vek (Beograd: Plato, 1991), 43–62.
- Frojd, Sigmund (Freud, Sigmund), “‘Kulturni’ seksualni moral i moderna neurotičnost”, u Sigmund Frojd, *Antropološki eseji*, prir. Ž. Trebješanin (Beograd: Prosveta, 2006 [1908]), 89–108.
- Idem*, “On Narcissism: an Introduction”, *Collected Papers – CP*, Vol. 4 (London: Hogarth Press, 1971 [1914]).
- Idem*, *Uvod u psihoanalizu* (Novi Sad: Matica srpska, 1984 [1917]).
- Idem*, *S one strane principa zadovoljstva* (Novi Sad: Svetovi, 1994 [1920]).

30 „У условима културе коју је човек створио, еротски нагони треба много штошта да ублаже и да спрече.” Sigmund Frojd, *Nova predavanja za uvođenje u psihoanalizu*, 207.

31 Sigmund Freud, “Why War?”, *CP*, vol. V (London: The Hogarth Press, 1971 [1932]), 283–284.

- Idem*, *Psihologija mase i analiza ega*, u: *Idem, Psihologija mase i analiza ega. Izabrani spisi* (Beograd: Fedon, 2006 [1921]), 129–211.
- Idem*, *Ego i id* [1923], u: *Idem, Psihologija mase i analiza ega* (Beograd: Fedon, 2006), 73–125.
- Idem*, “The Economic Problem in Masochism”, Standard Edition (SE), Vol. 19 (London: The Hogarth Press, 1987 [1924]), 155–171.
- Idem*, *Autobiografija*, Odabrana dela Sigmunda Frojda – ODSF, tom 8 (Novi Sad: Matica srpska, 1984 [1925]).
- Idem*, *Nelagodnost u kulturi*, ODSF, tom 5 (Novi Sad: Matica srpska, 1984 [1930]).
- Idem*, “Why War?”, CP, vol. V (London: The Hogarth Press, 1971 [1932]).
- Idem*, *Nova predavanja za uvođenje u psihoanalizu*, ODSF, tom 8 (Novi Sad: Matica srpska, 1984 [1933]).
- Idem*, “An Outline of Psychoanalysis”, SE, Vol. 23 (London: The Hogarth Press, 1987 [1940 (1938)]), 139–207.
- From, Erih, *Anatomija ljudske destruktivnosti* (Podgorica: Nova knjiga, 2016 [1973]).
- Гуревич, П. С., “Эрос”, у *Психоанализ: Энциклопедия*, (ред.) П. С. Гуревич, Москва, 1998.
- Hesiod, *Postanak bogova /Homerove himne* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1975).
- Laplanche, Jean, Jean-Bertrand Pontalis, *Rječnik psihoanalize* (Zagreb: Matica hrvatska, 1992).
- Luis, K., „Sigmund Frojd i kontraseksualnost: etiologija i patologija”, u *Sigmund Frojd – kritičke evaluacije*, ur. Dejan Aničić (Loznica: Karpos, 2006).
- Овчаренко, В. И., “Эрос”, у: П. С. Гуревич (ed.), *Психоанализ: Энциклопедия* (Москва, 1998).
- Platon, *Gozba ili o ljubavi* (Beograd: Rad, 1964).
- Storr, Anthony, *Freud: A Very Short Introduction* (Oxford University Press, 2001).